

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
ім. Б. Д. Гаврилишина
Кафедра міжнародних економічних відносин**

**ГРИЦЮК Дмитро Тарасович
Міжнародна торгівля товарами "подвійного призначення"**

спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини
освітньо-професійна програма Міжнародні економічні відносини
кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «бакалавр»

Виконав студент
групи МEB-41
Грицюк Д. Т.

підпис

Науковий керівник:
доцент
Братко О.С.

підпис

Кваліфікаційну роботу
Допущено до захисту
«__»_____20__р.
Завідувач кафедри

підпис

Тернопіль - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....	5
1.1. Сутність, класифікація та особливості регулювання міжнародного обігу товарів подвійного призначення.....	5
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....	14
2.1. Геоеконімічна структура світового експорту та імпорту товарів подвійного призначення.....	14
2.2. Механізми контролю за зовнішньоекономічними операціями з товарами подвійного призначення.....	25
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....	35
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах посилення глобальних ризиків, політичної турбулентності та зростання викликів безпеці з боку держав і недержавних акторів, питання регулювання міжнародної торгівлі товарами подвійного призначення набуває особливої актуальності. Сучасна світова економіка функціонує в умовах стрімкого поширення високотехнологічної продукції, яка одночасно може мати як цивільне, так і військове застосування. Обіг таких товарів став не лише складовою частиною глобальних ланцюгів вартості, але й важливим інструментом геополітичного впливу, контролю за технологіями та забезпечення національної безпеки.

З одного боку, міжнародна торгівля товарами подвійного призначення стимулює науково-технічний прогрес, трансфер інновацій і доступ країн до високотехнологічних рішень. З іншого безконтрольний обіг такої продукції може спричинити поширення зброї масового ураження, підтримку терористичних структур чи підрив стратегічної стабільності. У зв'язку з цим країни, регіональні об'єднання (зокрема ЄС) та міжнародні інституції впроваджують складні багаторівневі системи експортного контролю. Водночас український досвід функціонування системи зовнішньоекономічного контролю потребує переосмислення з урахуванням нових реалій, зокрема збройної агресії проти України, інтеграції до європейського простору, цифровізації торгівлі та безпекових вимог.

Теоретичним підґрунтям кваліфікаційної роботи послужили праці таких дослідників, як Bauer S., Anthony I., Ермачкова Л. В., Кузнєцова І. М., Тулуб В. І., Єрмоленко А. Ю., Козьменко С. М., Бутко М. П., Дьоміна І. М., а також аналітичні доповіді SIPRI, Dual-Use Export Control Regimes, BAFA, OECD та документи Європейського Союзу у сфері регулювання торгівлі товарами подвійного призначення.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження сучасних механізмів міжнародної торгівлі товарами подвійного призначення та визначення напрямів

удосконалення національної політики у цій сфері з урахуванням міжнародного досвіду.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішуються наступні **завдання**:

- охарактеризувати сутність, класифікацію та особливості регулювання міжнародного обігу товарів подвійного призначення;
- проаналізувати геоекономічну структуру світового експорту та імпорту товарів подвійного призначення
- здійснити порівняльний аналіз механізмів контролю за зовнішньоекономічними операціями з товарами подвійного призначення;
- запропонувати напрямки вдосконалення експортного контролю та торговельної політики України з урахуванням міжнародної практики.

Об'єктом дослідження є міжнародна торгівля товарами подвійного призначення як елемент системи глобального технологічного обміну.

Предметом дослідження є механізми регулювання, контролю та реалізації зовнішньоекономічної політики у сфері обігу товарів подвійного призначення.

Практична значущість кваліфікаційної роботи полягає у тому, що її результати можуть бути використані при удосконаленні експортного контролю в Україні, адаптації законодавства до європейських вимог, а також у розробці рекомендацій для суб'єктів ЗЕД, що працюють з товарами подвійного призначення.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки роботи були презентовані на XVIII Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених і студентів «Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Тернопіль, 2025 р.).

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг становить 40 сторінок, включає 11 таблиць і 8 рисунків. Список використаних джерел налічує 44 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

1.1. Сутність, класифікація та особливості регулювання міжнародного обігу товарів подвійного призначення

У XXI ст. розвиток глобальних економічних процесів супроводжується дедалі ширшим розповсюдженням високотехнологічних товарів і технологій, які можуть одночасно мати як цивільне, так і військове застосування. З урахуванням стрімкого технічного прогресу, зростання геополітичної напруженості, а також ескалації регіональних конфліктів і посилення терористичних загроз, міжнародна торгівля товарами подвійного призначення (ТПП) перетворюється на критичний вектор перетину інтересів безпеки, економіки та міжнародного права. Товари подвійного призначення можуть використовуватись не лише для мирних потреб (наприклад, у фармацевтичній промисловості, авіації, телекомунікаціях, сільському господарстві), але й як складники зброї масового ураження, засобів ведення інформаційних і кібервійн, або у створенні технологій придушення масових протестів та порушення прав людини в авторитарних режимах. Саме тому міжнародний обіг таких товарів супроводжується низкою ризиків та обмежень, які вимагають багаторівневої системи регулювання, прозорості та координації між державами, а також узгодженості з міжнародними нормами експортного контролю.

Термінологічна й концептуальна визначеність у сфері торгівлі ТПП досі залишається дискусійною. Відомі міжнародні правові акти (наприклад, Регламент ЄС № 2021/821) пропонують широку дефініцію товарів подвійного призначення, включаючи програмне забезпечення, технології та устаткування, здатні бути адаптованими для військового чи стратегічного застосування. Водночас національні законодавства країн, зокрема США, Німеччини, Китаю, Ізраїлю, України формують власні переліки та вимоги, що зумовлює певний рівень нормативної дивергенції [1].

Особливу складність становить процес класифікації таких товарів. Існує потреба у багатофакторному підході, що враховує не лише технологічні характеристики об'єкта торгівлі, але й його потенціал до модифікації, ймовірність переорієнтації на військові цілі, країну кінцевого призначення, режим реекспорту, суб'єкта-виробника тощо. Важливими індикаторами є наявність у міжнародних контрольних списках (наприклад, Wassenaar List), структура угоди, тип отримувача (державний чи недержавний), участь країни в міжнародних конвенціях та обов'язковість звітності.

Крім того, з урахуванням діджиталізації економіки та широкого впровадження цифрових рішень, зростає значення нематеріальних форм ТПП – таких як електронна передача вихідного коду програмного забезпечення, хмарне зберігання чутливих технологій, чи дистанційне навчання щодо застосування складних технологій (технічна допомога) [2]. Ці аспекти часто виявляються поза зоною традиційного регуляторного охоплення і потребують новітніх правових та технологічних рішень для запобігання нелегальному використанню, а вивчення сутності, класифікаційних підходів та особливостей регулювання міжнародної торгівлі товарами подвійного призначення не лише сприяє формуванню системного уявлення про даний сегмент світового ринку, але й створює підґрунтя для розробки більш ефективної зовнішньоекономічної політики України у цій сфері. Особливо це актуально в умовах воєнного стану, інтеграції до європейського економічного простору та необхідності забезпечення відповідності міжнародним стандартам експортного контролю.

Питання сутності, ідентифікації та регулювання товарів подвійного призначення (ТПП) є предметом тривалої наукової і нормативно-правової дискусії, у якій беруть участь як економісти-міжнародники, так і фахівці з безпеки, права, технологій та етики. Різні підходи до тлумачення ТПП демонструють неоднорідність академічної традиції та нормативної практики у сфері глобального контролю над чутливими технологіями.

У науковій літературі відсутній уніфікований підхід до визначення поняття ТПП. Так, на думку І. М. Кузнецової, до таких товарів слід відносити лише ті, що мають чітко виявлену здатність бути трансформованими у зброю чи інші

засоби воєнного призначення [3]. Натомість С. Вауер пропонує більш інклюзивний підхід, «будь-які технології, здатні забезпечити стратегічну перевагу, незалежно від їх первинного призначення, мають потрапляти під контроль» [4]. Ця розбіжність між вузьким і широким тлумаченням має безпосереднє значення для сфери державного контролю: чим ширшим є підхід, тим вищі витрати на ліцензування, тим більше бар'єрів для бізнесу, але й вищий рівень запобігання зловживанням.

D. Jouner, наголошує, що існуючі товарні переліки (наприклад, WA Control List) морально застарілі і не охоплюють сучасні сфери, як кіберінструменти, дроніві технології, біоінженерія чи штучний інтелект [5]. У свою чергу, В. І. Тулуб вважає, що надмірна деталізація класифікаційних ознак за товарними характеристиками призводить до формального підходу, що дозволяє уникати контролю шляхом незначної технічної модифікації [6]. Звідси випливає потреба переходу до функціонального аналізу кінцевого призначення, як це вже зроблено в окремих практиках ЄС та Японії.

J. Bromley, вказує на ризик «надрегуляції», коли експортний контроль гальмує розвиток міжнародної науково-технічної кооперації [7]. У контексті індустрії 4.0, з її транснаціональними R&D-проектами, обмеження обігу чутливих технологій може призвести до втрати конкурентоспроможності країн із жорсткою системою контролю. Цю позицію підтримує і український дослідник М. П. Бутко, який звертає увагу на необхідність «інтелектуального балансування» між відкритістю ринку та захистом критичних інтересів держави [8]. Водночас, G. Christou вважає, що економічна відкритість у сфері ТПП є прямим каналом поширення ризиків, включаючи технологічний шантаж, кібератаки чи нелегальну підтримку тероризму [9].

Дослідження В. Шраменко підіймає актуальну проблему нематеріального експорту, обмін знаннями, кодами, інструкціями через хмарні сховища або дистанційне навчання за допомогою відеоконференцій [10]. Зазначається, що традиційні моделі контролю базуються на товароцентричній логіці (фізичний рух об'єктів через митний кордон), яка не працює у цифровому просторі. Цю точку зору підтримують також міжнародні звіти OECD (2022), які рекомендують

переглядати нормативну архітектоніку контролю на користь ризик-орієнтованих підходів, що враховують сценарії використання та потенціал об'єкта, а не лише його фізичну форму.

G. Berko та H. Sandhu, наголошують на розриві між рівнями нормативного забезпечення у країнах «Глобального Півдня» та «Глобального Заходу» [11]. Якщо країни ЄС, США, Японія мають формалізовані процедури ліцензування, то країни Латинської Америки, Південно-Східної Азії чи Африки часто демонструють низький рівень прозорості, що породжує ефект «регуляторного шопінгу». У цьому контексті Україні, як країні з євроінтеграційним курсом, важливо забезпечити нормативне узгодження з режимами Wassenaar та законодавством ЄС, але без перенавантаження адміністративною бюрократією для суб'єктів ЗЕД. Таким чином, наукова дискусія навколо питань ідентифікації, класифікації та регуляторного охоплення ТПП виявляє наявність конфлікту між безпековими інтересами, економічною раціональністю та техніко-правовими реаліями ХХІ ст. Проблематика потребує не лише нормативного вдосконалення, а й розробки гнучких підходів, які базуються на динамічному аналізі ризиків, технологічних змін та міжнародного співробітництва.

У контексті сучасної світової економіки поняття «товари подвійного призначення» (dual-use goods) охоплює продукцію, обладнання, технології, програмне забезпечення, що можуть бути використані як у цивільних, так і у військових цілях. Їхній обіг є особливо чутливим через можливість застосування у створенні зброї масового ураження, військових систем, засобів ведення кібероперацій, а також через ризик потрапляння до держав, що становлять загрозу міжнародній безпеці. Згідно з визначенням, усталеним Європейським Союзом (Regulation (EU) 2021/821), товари подвійного призначення – це «товари, включаючи програмне забезпечення та технології, які можуть використовуватись як у цивільному, так і у військовому контексті, включаючи продукцію, придатну для використання у розробці або створенні ядерної, хімічної чи біологічної зброї» [12]. Таке визначення відображає подвійність функціоналу, що є ключовою характеристикою цього типу товарів. Класифікація товарів подвійного призначення здійснюється за кількома критеріями (рис. 1.1).

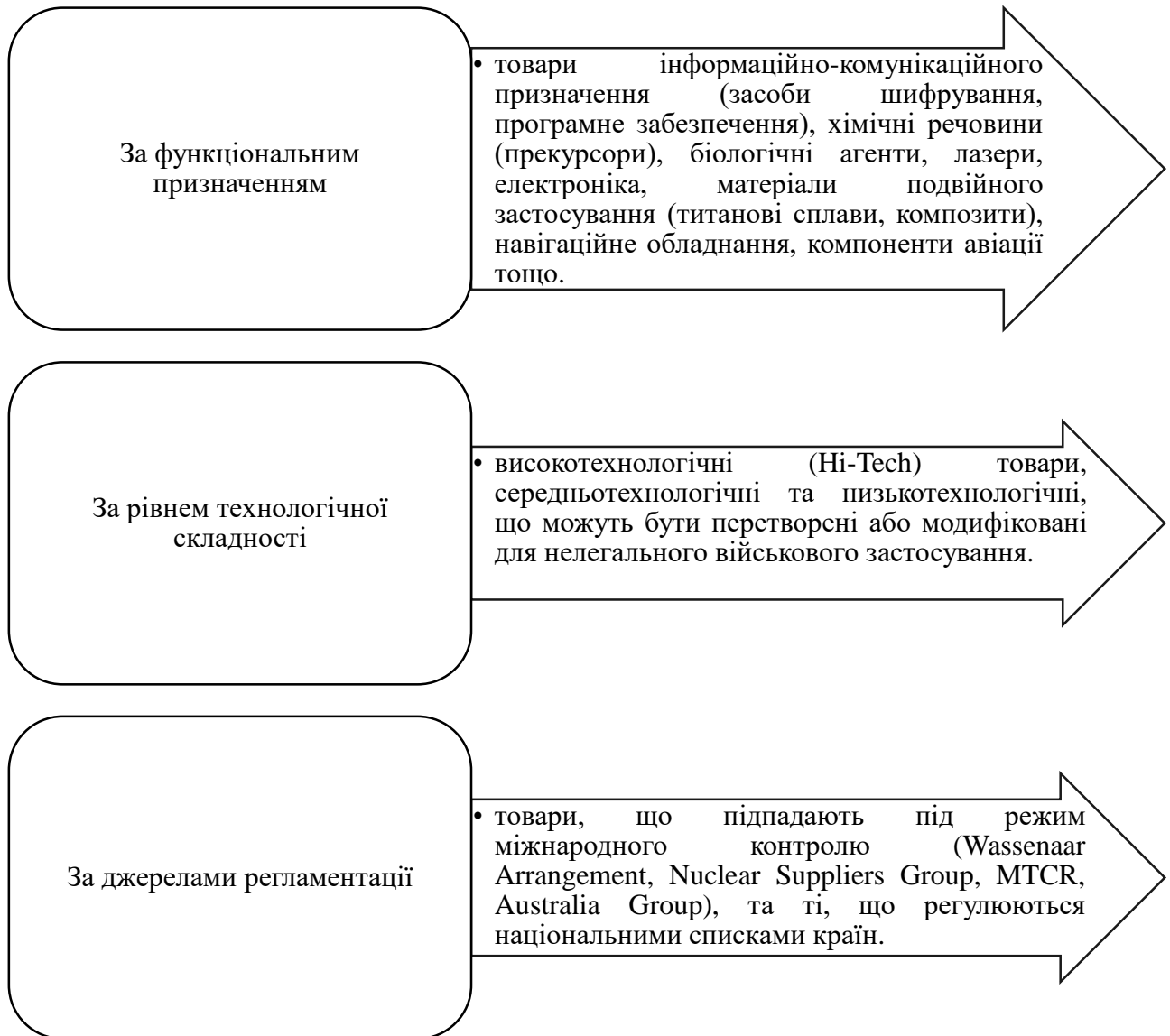

Рис. 1.1. Критерії класифікації товарів подвійного призначення.

Джерело: систематизовано автором [13; 14].

Істотна частина світового експорту таких товарів походить із країн ОЕСР. У той самий час, через трансграничність ланцюгів постачання, цифрову трансформацію та децентралізований характер ринку, контроль за обігом стає все більш складним і потребує міжнародної координації. Особливості регулювання міжнародного обігу товарів подвійного призначення ґрунтуються на багаторівневому механізмі:

1) Міжнародні режими експортного контролю, міждержавні угоди країн, які координують свої дії задля недопущення поширення критичних технологій, серед них виділяють наступні:

– Wassenaar Arrangement (WA) – контроль за звичайними озброєннями та товарами подвійного призначення;

– Missile Technology Control Regime (MTCR) – контроль за технологіями для доставки зброї масового ураження;

– Nuclear Suppliers Group (NSG) – контроль над ядерними товарами;

– Australia Group – контроль над хімічними та біологічними речовинами.

2) Регіональне регулювання у рамках ЄС функціонує оновлений правовий акт Regulation (EU) 2021/821, який вводить категорію «людського нагляду» (human security) в контексті прав людини, кібербезпеки та недопущення застосування технологій репресивними режимами.

3) Національне законодавство, країни впроваджують власні експортні регламенти. В Україні ця діяльність регулюється Законом України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» (зі змінами), а також підзаконними актами, що визначають порядок ліцензування, ведення переліків, обмежень і дозволів.

4) Технічні та цифрові аспекти контролю із розвитком технологій зростає роль програмного забезпечення як товару подвійного призначення. Зокрема, шифрування, AI-застосунки, біометричні системи потрапляють під регулювання відповідно до міжнародних оновлень списків. Крім того, активно впроваджуються електронні системи експортного контролю (наприклад, SPIRE у Сполученому Королівстві, E-Licensing в Німеччині).

Міжнародна торгівля товарами подвійного призначення є високоризикованою сферою, де баланс між безпекою, технологічним розвитком та комерційною свободою є надзвичайно крихким. У цьому контексті критично важливими є міжнародна співпраця, обмін інформацією, транспарентність процедур та удосконалення національного експортного контролю.

Міжнародна торгівля товарами подвійного призначення не може розглядатися поза контекстом глобальної системи безпекових механізмів, що сформувались як реакція на ризики поширення зброї масового ураження та небажаної військово-технологічної ескалації. Ключову роль у формуванні режиму багатостороннього експортного контролю відіграють спеціалізовані міжнародні домовленості, відомі як режими контролю. Їх діяльність базується на

принципі добровільної участі країн, які зобов'язуються впроваджувати спільні списки товарів, погоджені принципи ліцензування, обміну інформацією та запобігання деструктивному використанню технологій. У табл. 1.1 наведено систематизацію шести провідних режимів, які регулюють обіг ТПП залежно від їхнього потенційного використання у ядерній, хімічній, біологічній або ракетній сферах, а також в контексті традиційного озброєння.

Таблиця 1.1

Міжнародні режими контролю за ТПП

Назва режиму	Сфера регулювання	Кількість учасників	Ключові документи
Wassenaar Arrangement (WA)	звичайні озброєння та товари подвійного призначення	42	Control Lists, Best Practices
Nuclear Suppliers Group (NSG)	ядерні матеріали, устаткування та технології	48	Guidelines for Nuclear Transfers
Missile Technology Control Regime (MTCR)	технології для ракет і безпілотників, які можуть нести ЗМУ	35	Equipment, Software and Technology Annex
Australia Group	хімічна та біологічна зброя і відповідні речовини	43	Common Control Lists
Zangger Committee	допоміжний контроль ядерного експорту згідно з ДНЯЗ	38	Zangger Trigger List
Arms Trade Treaty (ATT)	міжнародна торгівля звичайними озброєннями	113	Treaty Text, Reporting Templates

Джерело: систематизовано автором [15; 16].

Дані наведені у табл. 1.1 підтверджують, що міжнародна система експортного контролю є багатовекторною, і включає як тематично спеціалізовані (NSG, MTCR, Australia Group), так і універсальні (WA) механізми співпраці. Їх ефективність прямо залежить від гнучкості процедур, динамічного оновлення контрольних списків, політичної волі країн-учасниць, а також від рівня прозорості й координації з національними регуляторами. Для України особливо актуально інтегруватися в ці механізми не лише як формального учасника, а як активного актора, здатного адаптувати міжнародні стандарти до реалій власної зовнішньоекономічної та безпекової політики.

Класифікація товарів подвійного призначення є важливим чинником ефективного експортного контролю, оскільки саме вона дозволяє ідентифікувати ризики, встановити режим доступу, та визначити відповідні дозвільні процедури. В сучасній науковій дискусії виокремлюють щонайменше п'ять ключових критеріїв класифікації ТПП, функціональне призначення, технологічна складність, джерела правового регулювання, ризик переорієнтації, та форма передачі. Відповідно до цього формується багатовимірна модель оцінки товару, яка враховує не лише його фізичні параметри, але й інституційний контекст та потенціал до загроз безпеці (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація товарів подвійного призначення

Критерії класифікації	Типові приклади
За функціональним призначенням	ІТ-обладнання, лазери, біологічні агенти
За рівнем технологічної складності	Hi-Tech сенсори, оптика, програмне забезпечення
За джерелами регламентації	Wassenaar, NSG, Australia Group
За ризиком переорієнтації	Товари, які можуть бути модифіковані для військового застосування
За типом передачі (матеріальна / нематеріальна)	Хмарні технології, електронна передача даних

Джерело: систематизовано автором [17].

Класифікація ТПП демонструє, що підхід до визначення ТПП не може бути одномірним. У кожному конкретному випадку необхідно здійснювати комплексну експертизу з урахуванням функціональних, технологічних і правових ознак. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє створити гнучку й адаптивну систему контролю, що відповідає викликам часу зокрема, цифровізації, зростання нематеріального обігу, та виникнення нових технологічних платформ. У перспективі, інтеграція таких підходів в національну політику України може забезпечити ефективну протидію стратегічним ризикам і сприяти адаптації до європейської системи регулювання.

Російська агресія проти України у 2014 р. та її повномасштабне продовження з 2022 р. радикально змінили підходи до безпекової архітектури Європи та системи міжнародного експортного контролю. Війна актуалізувала проблему нелегального обігу товарів подвійного призначення, зокрема через використання цивільних технологій для військових цілей російськими

збройними силами, обхід санкцій за допомогою посередників у третіх країнах, та масове застосування подвійних компонентів у безпілотах, зв'язку, навігації, IT-засобах.

У відповідь на ці виклики ЄС, США, Сполучене Королівство, Японія та інші партнери посилили режим контролю за ТПП, впровадивши обмеження на експорт до РФ чутливих товарів, пов'язаних з мікроелектронікою, авіаційними технологіями, шифруванням та машинним навчанням. Україна ж, у свою чергу, зіткнулася з подвійним викликом: з одного боку, забезпечити імпорт критичних технологій для оборони та економіки, з іншого зміцнити внутрішню систему контролю для запобігання зловживанням і прозоро адаптуватися до європейського правового поля.

У цьому контексті особливу вагу набуває питання гарантування прозорості, цифровізації дозвільних процедур, міжнародної співпраці та реінтеграції України у глобальні ланцюги технологічної довіри. Реформування національної системи експортного контролю відповідно до положень Wassenaar Arrangement і Регламенту ЄС 2021/821, впровадження електронного ліцензування, підвищення компетентності уповноважених органів та усвідомленості бізнесу щодо ризиків ТПП, мають стати пріоритетними завданнями для державної політики у найближчій перспективі. Війна в Україні продемонструвала не лише руйнівну силу гібридних військових технологій, але й наголосила на необхідності радикального перегляду глобальних підходів до регулювання міжнародної торгівлі товарами подвійного призначення як одного з ключових чинників технологічної безпеки XXI ст.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

2.1. Геоеконімічна структура світового експорту та імпорту товарів подвійного призначення

У контексті глобальної трансформації ланцюгів вартості, посилення геополітичної конкуренції та зростання стратегічної значущості технологій, міжнародна торгівля товарами подвійного призначення (ТПП) набуває нових форм, динаміки та просторового розподілу. Аналіз геоеконімічної структури світового експорту та імпорту ТПП дає змогу ідентифікувати ключові центри виробництва чутливої продукції, глобальні канали постачання, а також ризики концентрації, дестабілізації або політизації доступу до критичних технологій.

Станом на 2023–2024 рр. основними світовими експортерами ТПП залишаються країни Європейського Союзу у сукупності понад 38% світового обсягу, зокрема Німеччина, Франція, Нідерланди, Швеція, США близько 26% із перевагою в авіоніці, ІТ-компонентах, сенсорах і біотехнологіях, Японія, Південна Корея, Ізраїль і Швейцарія як нішеві постачальники, а також Китай, який є і виробником, і реекспортером, хоч і не входить до Wassenaar Arrangement [18].

Узагальнено, домінування країн ОЕСР, що володіють розвиненою інноваційною інфраструктурою та національними системами контролю, є очевидним. З боку імпорту, найбільшими споживачами ТПП є країни з потужною оборонною промисловістю (Індія, Саудівська Аравія, Туреччина), економіки, що активно цифровізуються (Бразилія, В'єтнам, ПАР), а також країни-реекспортери, які слугують посередниками для обходу санкцій (ОАЕ, Казахстан, Грузія, Сінгапур). Починаючи з 2022 р., посилено моніторинг потоків до санкційно-небезпечних юрисдикцій, зокрема РФ, Ірану, КНДР. За даними SIPRI у 2024 р., Росія продовжує отримувати компоненти західного виробництва – мікросхеми, чіпи, навігаційне обладнання через треті країни [19].

Водночас геоекономічна структура демонструє високий рівень концентрації, понад 75% продукції виробляється в 10 державах. Це створює вразливість для країн-імпортерів, що стимулює політику friend-shoring та стратегічної автономії. Україна ж, як активний імпортер високотехнологічної продукції з ЄС, США, Кореї, водночас розвиває власні технології в безпілотних системах, зв'язку та електроніці. У 2022–2024 рр. роль України в глобальній структурі ТПП зростає внаслідок міжнародної військово-технічної допомоги та адаптації до стандартів НАТО і ЄС. Водночас глобальні санкції призвели до фрагментації потоків, виникнення «сірих» ринків, нових схем реекспорту та потреби в цифрових системах простежуваності з використанням аналітики великих даних і виявленням аномальних маршрутів [20]. На сьогодні геоекономічна структура світового обігу ТПП поєднує технологічну концентрацію, політичну уразливість і постійне пристосування до нових викликів від війни в Україні до перебудови глобальних ланцюгів вартості. Для України ключовими стають розвиток власної політики експортного контролю, цифровізація митних процедур, розширення міжнародного партнерства та інтеграція у світову систему технологічної безпеки.

Глобальна система торгівлі товарами подвійного призначення відзначається високим рівнем концентрації в межах обмеженої кількості країн, що мають потужну науково-технічну базу, розвинену оборонно-промислову інфраструктуру та дієві механізми експортного контролю. Формування ТОП-10 провідних експортерів і імпортерів ТПП дозволяє не лише виявити геоекономічні полюси впливу, але й простежити траєкторії ризиків, політичних напружень і потенційного обходу міжнародних обмежень.

Глобальна система торгівлі товарами подвійного призначення (ТПП) характеризується несиметричним просторовим розподілом і домінуванням обмеженої групи країн, які поєднують високий рівень науково-технологічного розвитку, стратегічну промислову базу та зрілі експортно-контрольні механізми. Таке становище не є випадковим, а відображає довгострокові інвестиції цих держав у створення інноваційного середовища, розвиток оборонного комплексу,

інституціоналізацію процедур безпеки та формування міжнародної довіри до їхніх торговельних і технологічних партнерств.

Провідні країни-експортери, зокрема США, Німеччина, Японія, Франція, Південна Корея, Ізраїль володіють складними виробничими кластерами, здатними генерувати як цивільну, так і стратегічну продукцію. Часто йдеться про товари подвійного призначення у таких секторах, як мікроелектроніка, телекомунікації, супутникові технології, авіаційне обладнання, оптичні системи, лазери, біотехнології, криптографія [21]. Водночас ці держави контролюють національні реєстри ТПП, розробляють переліки чутливої продукції та мають досвід застосування багатосторонніх інструментів передусім Wassenaar Arrangement, NSG, MTCR, Australia Group тощо.

Така висока концентрація експорту не лише формує гео економічні полюси впливу, але й підсилює асиметрію у доступі до критичних технологій. Це створює залежність інших держав, особливо країн, що розвиваються, від рішень невеликого кола постачальників, які можуть бути зумовлені не лише економічною, а й політичною доцільністю. Саме тому імпорту ТПП з боку таких держав, як Індія, Туреччина, Саудівська Аравія, ОАЕ чи Індонезія, є не лише економічною транзакцією, а й складовою геополітичного позиціонування, формування альянсів, стратегічного балансування.

Крім того, формування ТОП-10 імпортерів і експортерів ТПП дозволяє простежити траєкторії ризиків, зокрема:

- маршрути реекспорту товарів до санкційних юрисдикцій через «треті країни» (наприклад, через Грузію, Казахстан, ОАЕ);
- вразливі точки контролю у системах митного, цифрового або транскордонного регулювання;
- можливості обходу санкцій за рахунок зміни бенефіціарів, перекодування товару, багаторівневих контрактних схем.

Ця система, попри формальні механізми контролю, є складною та динамічною, постійно змінюється під впливом технічного прогресу, нових конфліктів і санкційної політики. Саме тому критичне значення має інтеграція України в аналітичний моніторинг світового ТПП-ринку, побудова ризик-

орієнтованих моделей відстеження та гармонізація з підходами ЄС, НАТО, G7. У перспективі, контроль за глобальними потоками ТПП усе більше набуватиме техно-політичного характеру, де питання безпеки, суверенітету та стратегічної автономії стоятимуть вище за комерційну доцільність. Тому аналіз геоекономічної структури ТПП стає не лише інструментом дослідження торгівлі, а й прогностичною моделлю для оцінки глобальної стабільності та потенційних точок напруги (рис. 2.1).

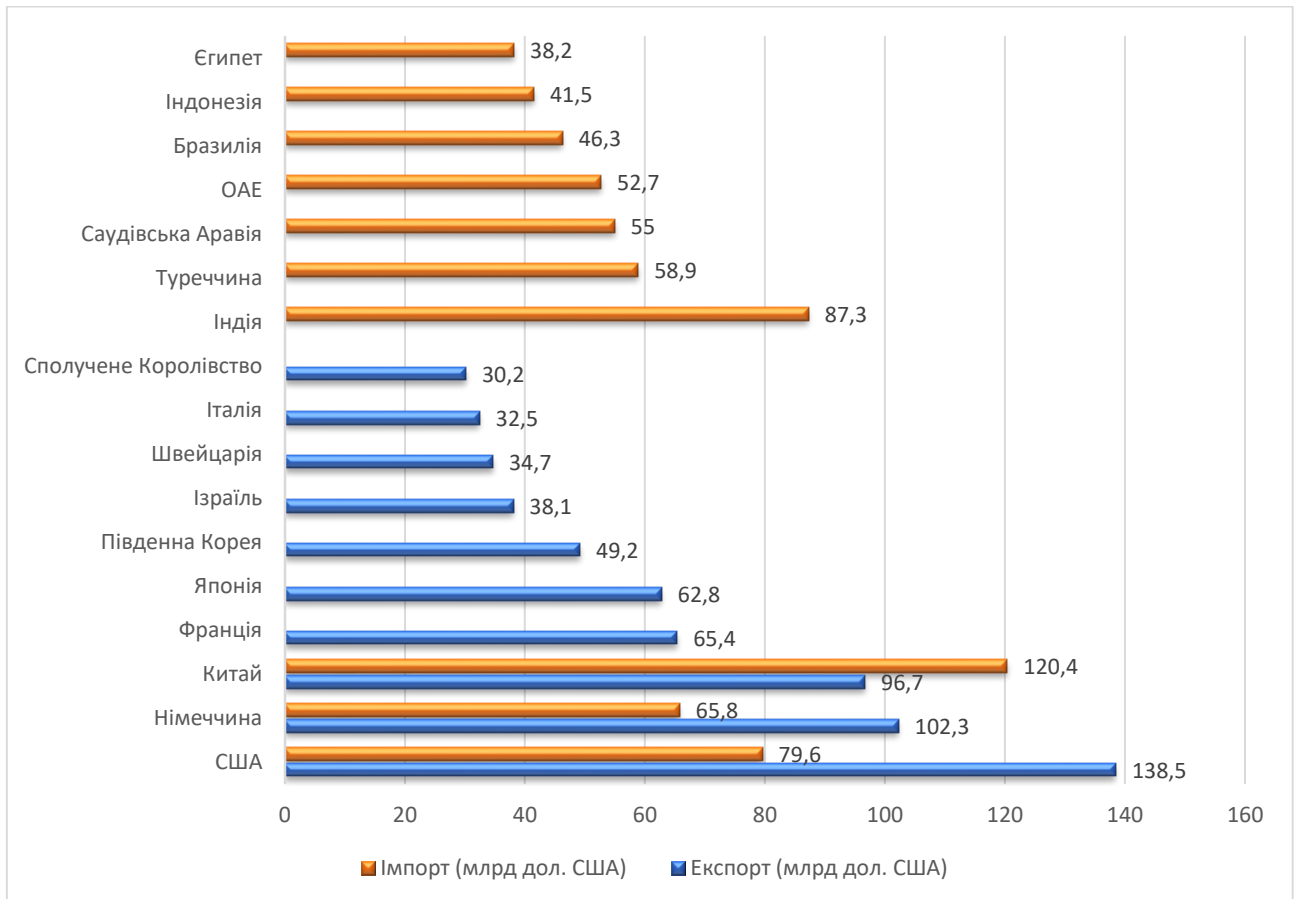

Рис. 2.1. Експортери і імпортери товарів подвійного призначення у 2024 р [22; 23].

США, країни ЄС, Китай та Японія залишаються ключовими центрами глобального виробництва і розповсюдження ТПП. У свою чергу, такі країни, як Індія, Туреччина, Саудівська Аравія та ОАЕ, демонструють зростаючу залежність від імпорту високочутливої продукції, що формує передумови до розширення внутрішніх систем контролю або створення альянсів з постачальниками. Україна, хоч і не входить до ТОП-10, поступово нарощує залежність від критичних поставок, що актуалізує необхідність диверсифікації джерел і участі у міжнародних режимах.

Аналіз динаміки постачання товарів подвійного призначення в Україну упродовж останніх п'яти років дає можливість відстежити не лише зміни у структурі потреб національної економіки та оборонного сектору, а й виявити реакцію міжнародних партнерів на збройну агресію та зростання геополітичних загроз. Значна частина імпорту припадає на високотехнологічні компоненти, які критично важливі для сталості енергетичної, оборонної та цифрової інфраструктури (рис. 2.2).

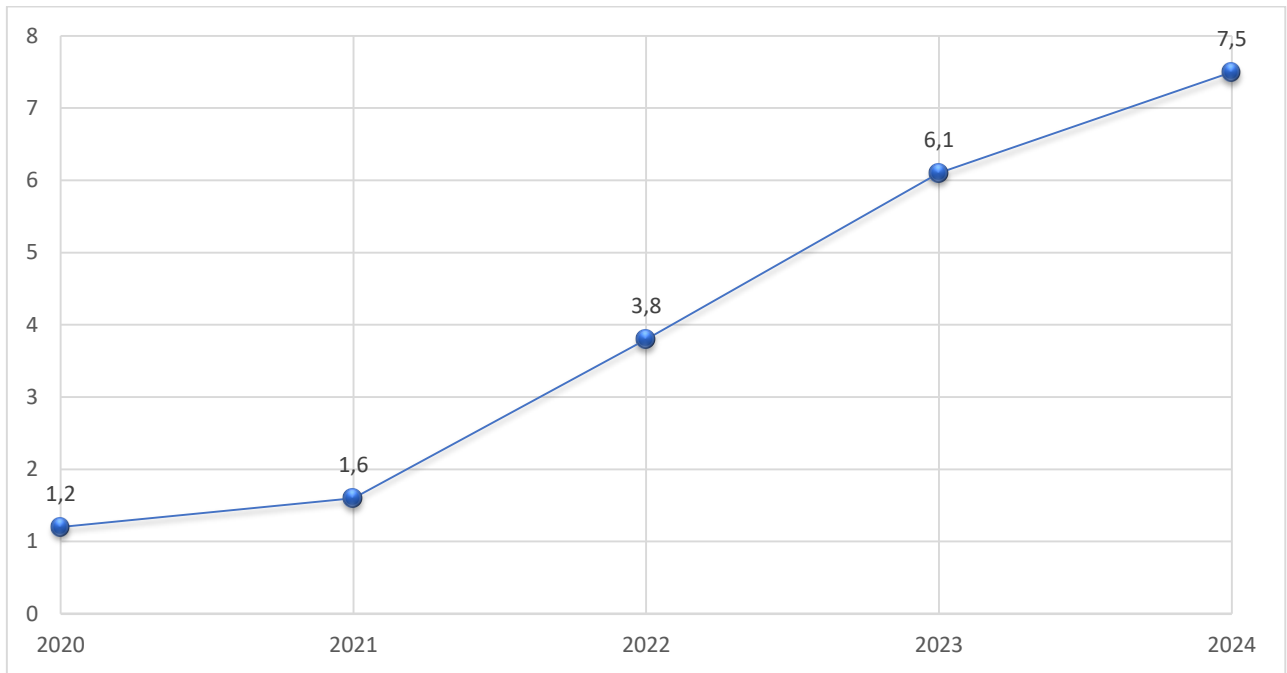

Рис. 2.2. Динаміка постачання ТПП в Україну у 2020–2024 рр [24; 25].

Дані рис. 2.2 свідчать про стрімке зростання обсягів постачання ТПП в Україну з 1,2 млрд дол. США у 2020 р. до 7,5 млрд дол. США у 2024 р. Така динаміка є прямим наслідком зовнішньої воєнної допомоги, посиленої інтеграції з ЄС і НАТО, а також трансформації українського військово-промислового комплексу. Водночас зростаюча імпортна залежність вимагає розробки власних стратегій технологічного суверенітету, розширення локального виробництва критичних компонентів і цифровізації процедур контролю.

Санкції та експортні обмеження ще один з ключових інструментів міжнародного тиску на країни, що порушують норми безпеки, міжнародного права чи підривають глобальну стабільність. Введення заборон на постачання товарів подвійного призначення виконує превентивну функцію стримування розвитку технологій, здатних бути використаними для агресивних цілей.

Побудована карта дозволяє систематизувати найбільш актуальні юрисдикції, щодо яких застосовані обмеження (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Санкційні обмеження на ТПП

Країна	Обмеження на ТПП	Країни ініціатори санкцій
Росія	заборона експорту чипів, ІТ-обладнання, авіаційних комплектуючих	США, ЄС, G7
Іран	санкції на постачання компонентів, технологій подвійного призначення	США, ООН, ЄС
КНДР	повна заборона на ТПП, включаючи ядерні технології	США, ООН, ЄС
Китай	цільові обмеження на компанії, пов'язані з обороною та кіберзагрозами	США, ЄС
Білорусь	розширені експортні обмеження ЄС і США	США, ЄС
Сирія	індивідуальні санкції на компанії, що постачають озброєння	США, ЄС

Джерело: побудовано автором [26; 27].

Російська Федерація, Ісламська Республіка Іран, Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР) та Республіка Білорусь залишаються у центрі уваги міжнародної спільноти як ключові порушники режимів стратегічної безпеки, що призвело до накладення на них широкомасштабних багатосторонніх санкцій. Ці обмеження є не лише інструментом зовнішнього політичного тиску, а й комплексною системою експортного контролю, спрямованою на недопущення передачі або отримання ними товарів подвійного призначення (ТПП), які можуть бути використані для виготовлення або модернізації озброєнь, створення ракетних систем, ведення кібероперацій, порушення прав людини чи підтримки терористичних організацій.

Санкції охоплюють усі ключові групи ТПП, таких як електроніку, авіаційні агрегати, гіроскопи, оптику, шифрувальні засоби, дрони, програмне забезпечення, технології для виробництва ЗМУ. Вони мають як універсальний (наприклад, повна заборона експорту до КНДР), так і секторальний характер (обмеження для Ірану в частині ядерної енергетики, санкції проти оборонного сектора РФ, блокування Білорусі в сегменті радіоелектроніки). Механізми санкцій варіюються від індивідуального замороження активів компаній і

фізичних осіб до обмежень на доступ до технологій, фінансових інструментів і транспортної логістики.

Особливу увагу з 2022 р. почала приділяти міжнародна спільнота «третім країнам», які виступають посередниками для обходу санкцій. Йдеться, передусім, про держави Кавказу, Центральної Азії, Південно-Східної Азії, Близького Сходу та деякі офшорні юрисдикції, через які здійснюється реекспорт ТПП до санкційних держав під виглядом подвійних контрактів, змішаних поставок, «гуманітарних» чи «цивільних» цілей. У цьому контексті дедалі частіше використовуються механізми вторинних санкцій, зокрема з боку США, які застосовуються проти компаній або банків третіх країн, якщо вони сприяють порушенню обмежень [28].

Для України участь у системі міжнародного експортного контролю в умовах війни є не лише обов'язком перед партнерами, а й інструментом самозахисту. З огляду на зростання імпорту ТПП, надходження західної техніки, оборонної допомоги та використання міжнародної логістики, Україна зобов'язана гарантувати повну прозорість процедур, простежуваність ТПП, недопущення відвантаження до третіх країн без належного контролю. Це стосується як митного оформлення, так і дозвільної системи, реєстру кінцевих користувачів (end-user certificate), а також дотримання вимог Wassenaar Arrangement і Регламенту (ЄС) 2021/821.

Крім технічних аспектів, політична участь України в глобальних санкційних ініціативах (G7, ЄС, ООН) є вкрай важливою. Це засвідчує міжнародну довіру, підсилює стратегічну інтеграцію з цивілізованим світом і демонструє солідарність у боротьбі з агресивними режимами. Україна має не лише підтримувати санкції, але й ініціювати їх посилення, подавати аналітичну інформацію щодо обхідних схем, брати участь у розробці нових категорій чутливих товарів для включення до контрольних списків. Санкційна архітектура навколо ТПП дедалі більше функціонує як глобальний режим безпеки, де кожна країна, не просто споживач або експортер, а відповідальний учасник міжнародної системи захисту технологічного порядку, прав людини та

стратегічної стабільності. Україна має чітко позиціонувати себе в цій системі як активний та надійний партнер [29].

Останнє десятиріччя ознаменувалося не лише зростанням абсолютного обсягу міжнародної торгівлі товарами подвійного призначення, але й глибокими якісними змінами в її структурі. Ці зміни пов'язані з двома ключовими трендами: цифровізацією обігу ТПП (особливо у формі нематеріального експорту: програмного забезпечення, алгоритмів, технологічних інструкцій) та фрагментацією глобальних ланцюгів постачання під впливом геополітичних конфліктів, включаючи пандемію COVID-19, війну в Україні та торговельне протистояння між США та Китаєм.

На цьому тлі зростає значення технологічного суверенітету як нової форми економічного націоналізму: країни намагаються мінімізувати залежність від зовнішніх постачальників ТПП, нарощуючи внутрішні потужності в галузях стратегічного значення зокрема в мікроелектроніці, штучному інтелекті, біотехнологіях. Такі політики активно реалізуються у рамках програм CHIPS Act (США), European Chips Act (ЄС), Made in China 2025, India's Strategic Electronics Mission тощо. Водночас спостерігається переорієнтація потоків ТПП у межах так званих «дружніх» економік (friend-shoring), які поділяють спільні цінності, безпекові стандарти та системи контролю [30].

Глобальна торгівля товарами подвійного призначення (ТПП) упродовж останніх півтора десятиліть перетворилася на один із найдинамічніших та стратегічно чутливих сегментів міжнародного економічного обміну. Ці товари від мікроелектроніки та аерокосмічних компонентів до шифрувальних технологій і біоінженерного обладнання відіграють ключову роль не лише у забезпеченні цивільного розвитку, а й у військових та безпекових застосуваннях. У зв'язку з цим динаміка глобального обігу ТПП є не просто макроекономічним показником, а відображенням трансформацій у світовій системі виробництва, ризиків, регуляції й геополітичних взаємодій. На рис. 2.3 охоплено період з 2010 по 2025 рік, ілюструючи щорічне зростання загального обсягу міжнародної торгівлі ТПП (у млрд дол. США) з урахуванням основних глобальних чинників, таких як: розширення технологічного співробітництва, поява нових загроз

(кібервійн, тероризму), пандемія COVID-19, фрагментація ланцюгів постачання, а також повномасштабна війна РФ проти України. Особливо показовим є період після 2022 р., коли обсяги торгівлі ТПП значно зросли під впливом масової переорієнтації військово-промислових стратегій, friend-shoring та технологічної мобілізації держав.

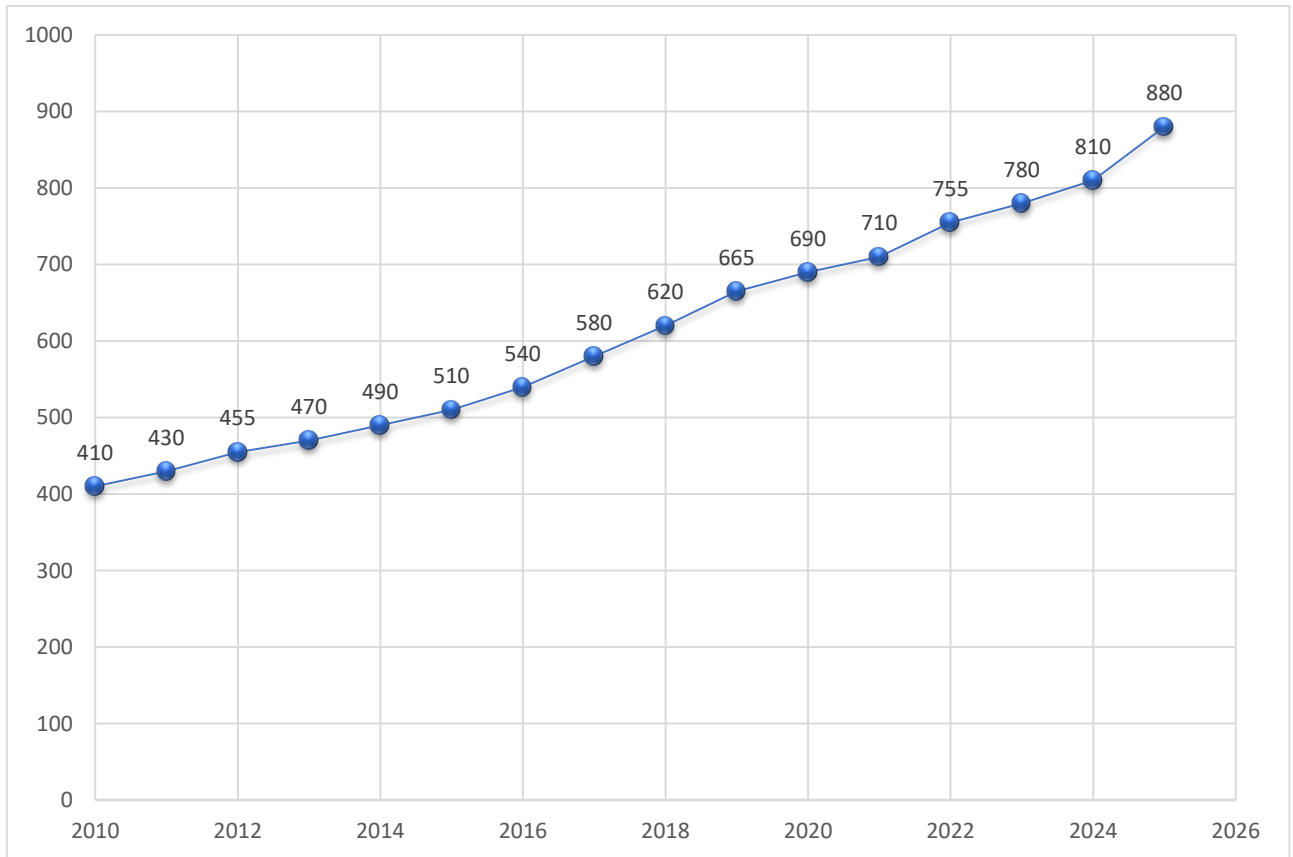

Рис. 2.3. Глобальна динаміка торгівлі товарами подвійного призначення у 2010–2025 рр. (млрд дол. США) [31; 32].

Аналіз динаміки глобальної торгівлі товарами подвійного призначення у 2010–2025 рр. свідчить про стійку тенденцію зростання стратегічного значення цієї категорії товарів у системі світової економіки. У середньостроковій перспективі обсяги зросли більш ніж удвічі з приблизно 410 млрд дол. США у 2010 р. до очікуваних 880 млрд дол. США у 2025 р. Дана динаміка вказує на, підвищення ролі високотехнологічного виробництва як рушія глобальної конкурентоспроможності, ускладнення глобальної архітектури безпеки, що вимагає інтеграції економічного та військового аналізу, зміщення центру ваги з відкритої ліберальної торгівлі до регульованих, політично забарвлених форматів з акцентом на безпеку, суверенітет і відповідальність постачальника, посилення

політик експортного контролю та санкційного нагляду, з одночасним розвитком цифрових механізмів простежуваності поставок і нематеріального експорту.

У випадку України, що інтегрується до західної системи безпеки та торговельних альянсів, розуміння цієї динаміки критично важливе для формування ефективної зовнішньоекономічної політики, системи національного експортного контролю та стратегічного позиціонування на світовому ринку чутливих технологій. Усе це вимагає нової якості аналітики, інституційної готовності до партнерства та відповідальності перед глобальною спільнотою.

Інституційно система торгівлі ТПП дедалі більше залежить від координаційної ролі міжнародних організацій, насамперед Wassenaar Arrangement, OECD, SIPRI, EU DG TRADE, а також МАГАТЕ і Конвенції про біологічну та токсинну зброю. Ці органи не лише здійснюють моніторинг і перегляд контрольних списків, але й відіграють роль у гармонізації нормативів, проведенні експертного аналізу, технічній допомозі країнам, які розвиваються. Особливу увагу сьогодні приділено інтеграції аспектів прав людини та демократичних стандартів у систему контролю: так, з 2021 р. ЄС включив до критеріїв обмеження на експорт ТПП можливість їхнього застосування для внутрішніх репресій, масового спостереження та кіберпереслідування [33].

Україна, у цьому складному ландшафті, виконує подвійну роль з одного боку, як імпортер стратегічної продукції (особливо в умовах війни), з іншого як держава, що зобов'язана не допускати неналежного використання або реекспорту чутливих технологій. У 2023–2024 рр. було активізовано імпорту ТПП у межах військово-технічної допомоги від країн G7, NATO та ЄС. Уряд України, за підтримки міжнародних партнерів, поступово оновлює нормативно-правову базу у сфері експортного контролю, впроваджує системи електронного ліцензування, формує єдині бази кінцевих користувачів, а також бере участь у міжурядових консультаціях щодо вдосконалення політик у сфері нематеріального експорту.

Наразі критично важливо, щоби Україна не лише виконувала формальні вимоги, а й ініціювала власні пропозиції в рамках міжнародних форумів, зокрема щодо включення безпілотних систем, засобів радіоелектронної боротьби,

біометричних і квантових технологій до оновлених контрольних переліків. В умовах широкої гібридної війни та постійного оновлення методів нелегального використання ТПП з боку РФ, таке лідерство є не лише правом, а й обов'язком України як країни, яка стала епіцентром зіткнення за правила глобального порядку. Геоекономічна структура світової торгівлі товарами подвійного призначення все менше нагадує класичну модель обміну і дедалі більше архітектуру стратегічної відповідальності, де економіка, політика, безпека й етика взаємопроникають, визначаючи рамки сучасного світового устрою [34].

Таким чином, аналіз геоекономічної структури міжнародної торгівлі товарами подвійного призначення свідчить про зростаючу стратегічну поляризацію світового ринку, де контроль над чутливими технологіями дедалі більше використовується як інструмент геополітичного впливу, економічного стримування та безпекового захисту. Високий рівень концентрації виробництва та експорту ТПП у руках обмеженої кількості країн створює як переваги для технологічного розвитку глобального Півночі, так і ризики для держав, що залежать від імпорту критичних компонентів, особливо в умовах конфліктів, санкцій та обмежень.

У той же час, під впливом нових викликів, війни в Україні, зростання кібервійни, посилення санкційного режиму, значення прозорості, відповідальності та контрольованості ТПП зросло до рівня системного чинника міжнародної стабільності. Посилення контролю за реекспортом, формування «дружніх» ланцюгів постачання, розвиток технологічного суверенітету та цифрових інструментів моніторингу стають новими координатами геоекономічного порядку у сфері ТПП. Для України, яка опинилася у центрі глобального безпекового протистояння, це відкриває одночасно виклики й можливості, з одного боку необхідність нарощування власної ролі у міжнародній системі контролю, а з іншого шанс стати активним гравцем у розробці нових стандартів торгівлі технологіями подвійного призначення, що відповідають принципам безпеки, транспарентності та міжнародної відповідальності.

2.2. Механізми контролю за зовнішньоекономічними операціями з товарами подвійного призначення

Контроль за зовнішньоекономічними операціями з товарами подвійного призначення (ТПП) є одним із найбільш складних, політично чутливих та технологічно насичених напрямів міжнародного регулювання. Його основна мета, забезпечити баланс між вільною торгівлею, науково-технічним розвитком і вимогами міжнародної безпеки, не допустивши потрапляння чутливих технологій до терористичних режимів, держав-агресорів або суб'єктів, що можуть використати їх у недружній спосіб.

Механізми експортного контролю функціонують на трьох ключових рівнях: міжнародному, національному та корпоративному. На міжнародному рівні діє сукупність режимів, зокрема Wassenaar Arrangement, MTCR, Australia Group, NSG, які формують контрольні списки, стандарти оцінки ризиків, узгоджені підходи до ліцензування та обміну інформацією. Кожен режим має власну спеціалізацію: від хімічної та біологічної зброї до технологій ракетного призначення й «кібердвійників». У рамках Європейського Союзу функціонує єдиний правовий режим контролю (Regulation (EU) 2021/821), який передбачає не лише перелік ТПП, але й враховує фактори прав людини, цифрового авторитаризму, штучного інтелекту тощо [35].

На національному рівні, країни-учасниці зобов'язані імплементувати норми міжнародних режимів у своє законодавство. Це включає створення уповноважених органів (наприклад, в США – Bureau of Industry and Security, в Німеччині – BAFA), запровадження ліцензійних процедур, проведення оцінки ризику кінцевого користувача, внутрішній контроль на митному рівні та систему санкцій за порушення. Важливою тенденцією останніх років є цифровізація процедур, впровадження систем електронного ліцензування (наприклад, SPIRE у Сполученому Королівстві), інтеграція з національними реєстрами та автоматизованими системами управління ризиками.

Україна, як держава-кандидат на вступ до ЄС і країна, яка опинилася в центрі глобального безпекового конфлікту, активно реформує власну систему

експортного контролю. Правове регулювання здійснюється згідно з Законом України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», а також підзаконними актами Кабінету Міністрів України, які деталізують порядок ліцензування, затверджують національні переліки ТПП, визначають повноваження суб'єктів. Центральним органом виконавчої влади у цій сфері виступає Державна служба експортного контролю України (Держекспортконтроль).

Після 2022 р. Україна значно посилила нормативне поле контролю, впровадивши:

- перегляд національного переліку ТПП відповідно до змін у списках Wassenaar;
- пілотне впровадження електронного кабінету експортера;
- участь у міжнародному обміні інформацією про кінцевих користувачів;
- посилення контролю за реекспортом (особливо у випадках допомоги від країн НАТО).

Окрему увагу приділено контролю за нематеріальними формами передачі ТПП зокрема, передачею знань, програмного забезпечення, алгоритмів, технічної документації через електронні канали. Ці форми стали домінуючими в умовах війни та цифровізації, і їхня ідентифікація вимагає нових інструментів контролю, зокрема алгоритмічного аналізу поведінки, розпізнавання цифрових ланцюгів обміну та включення механізмів штучного інтелекту у процеси моніторингу.

Успішні приклади контролю демонструють країни з інтегрованою моделлю «контроль – підтримка – навчання», де контроль не обмежується лише перевітками, а включає просвітницьку діяльність серед бізнесу, доступ до шаблонів, електронну документацію, інтеграцію з митною та податковою службами. У цьому контексті Україна має потенціал перейти від адміністративно-репресивної моделі до ризик-орієнтованої, партнерської системи контролю, яка базується на довірі, технологіях і міжнародній інтеграції.

У сучасній глобальній архітектоніці безпеки експортний контроль товарів подвійного призначення набуває системного характеру, охоплюючи не лише

традиційні канали передачі технологій, а й цифрові, логістичні, фінансові й освітні форми міжнародної взаємодії. Ефективність такої системи значною мірою залежить від якості національних механізмів, їхньої адаптивності до новітніх викликів, цифровізації процедур, рівня гармонізації з міжнародними режимами та прозорості взаємодії з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. У цьому контексті порівняльна таблиця дозволяє систематизовано проаналізувати підходи до контролю ТПП у шести провідних юрисдикціях США, ЄС, Сполученому Королівстві, Німеччині, Японії та Україні.

Предметом порівняння виступають такі критично важливі елементи, як назви відповідальних органів контролю, національні правові основи, наявність електронних інструментів ліцензування, охоплення нематеріальних форм передачі (у тому числі передачі знань, програмного забезпечення, цифрових кодів), а також ступінь залучення до міжнародних багатосторонніх режимів (WA, MTCR, NSG, Australia Group). Особливу увагу приділено Україні, яка, перебуваючи в умовах воєнного конфлікту, трансформує свою систему експортного контролю для узгодження з євроатлантичними стандартами, зокрема в межах асоціації з ЄС (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Порівняння міжнародних систем контролю ТПП

Країна	Орган контролю	Правова база	Цифровізація процедур	Охоплення нематеріальних передач	Участь у міжнародних режимах
США	Bureau of Industry and Security (BIS)	Export Administration Regulations (EAR)	Система SNAP-R	так (включно з deemed exports)	WA, MTCR, NSG, Australia Group
ЄС	Directorate-General for Trade (DG TRADE)	Regulation (EU) 2021/821	EU online licensing systems (national)	так (Reg. 2021/821 охоплює цифрову передачу)	WA, MTCR, NSG, Australia Group
Сполучене Королівство	Export Control Joint Unit (ECJU)	UK Export Control Order 2008	SPIRE система електронного ліцензування	так	WA, MTCR, NSG, Australia Group

Німеччина	BAFA (Federal Office for Economic Affairs and Export Control)	Außenwirtschaftsverordnung (AWV)	ELAN-K2	так	WA, MTCR, NSG, Australia Group
Японія	Ministry of Economy, Trade and Industry (METI)	Foreign Exchange and Foreign Trade Act	NACCS	так	WA, MTCR, NSG, Australia Group
Україна	Державна служба експортного контролю України (Держекспортконтроль)	Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами...»	Пілотний кабінет експортера (з 2023 р.)	визнається, нормативна база у процесі оновлення	Лише WA, інші – у процесі гармонізації

Джерело: побудовано автором [36; 37; 38].

Наведене порівняння у табл. 2.2 підтверджує наявність високого рівня інституційної зрілості в країнах Заходу, де функціонують не лише розвинені правові рамки, а й цифрові платформи електронного ліцензування, уніфіковані форми кінцевого використання, механізми «deemed export», інтегровані бази даних користувачів та автоматизовані ризик-аналізи. США та Велика Британія демонструють лідерство в охопленні нематеріальних форм передачі, що особливо важливо в контексті зростання обсягу цифрових транзакцій, коду, AI-рішень і програмної продукції.

У той самий час Україна, попри відчутне поступове реформування нормативно-правової бази та активізацію міжнародної інтеграції, все ще потребує: повної цифровізації процедур, із переходом до постійно діючого електронного кабінету експортера, оновлення й розширення національного переліку ТПП з урахуванням новітніх загроз (зокрема дронів, IT, квантових технологій), імплементації технічних засобів контролю нематеріального експорту, активнішої участі в міжнародних режимах контролю, зокрема NSG та MTCR. Загалом таблиця дозволяє не лише провести міжкраїнний аналіз, а й окреслити цільову модель, до якої має прагнути українська система експортного контролю в контексті євроінтеграції, цифрової безпеки та стратегічної автономії. Розбудова прозорої, ризик-орієнтованої, технологічно оснащеної системи контролю стане важливою умовою для зміцнення міжнародної довіри до України

як надійного партнера у глобальному режимі нерозповсюдження критичних технологій.

Управління міжнародним обігом товарів подвійного призначення передбачає не лише наявність законодавчого каркасу, а й реальну дієздатність механізмів ліцензування, які є ключовим інструментом експортного контролю. Кількість виданих ліцензій прямо відображає як рівень активності зовнішньоекономічних операцій з ТПП, так і ефективність регуляторної системи, її здатність реагувати на зміни у глобальному середовищі, конфлікти, санкції та нові технології. Рис. 2.4 і Рис. 2.5 дозволяють порівняти два рівні динаміки: глобальний (на прикладі країн-учасниць Wassenaar Arrangement, ЄС, США, Японії) та український, який демонструє зміни в національній системі контролю з акцентом на післявоєнну мобілізацію державного механізму безпеки.

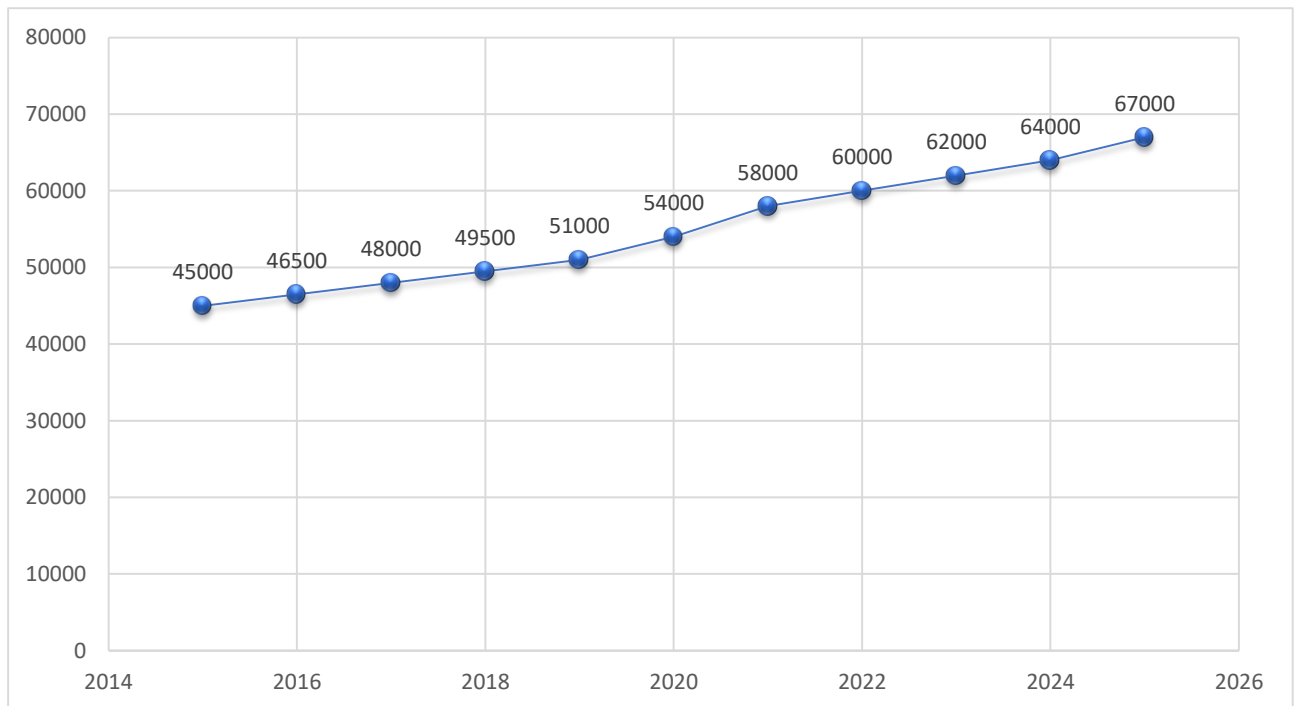

Рис. 2.4. Динаміка кількості виданих ліцензій на ТПП у світі 2015–2025 рр [38; 39].

Глобальна тенденція демонструє поступове, але впевнене зростання кількості ліцензій з 45 тис. у 2015 р. до понад 67 тис. у 2025 р. Така динаміка зумовлена поєднанням чинників: зростанням обсягів світової торгівлі ТПП, цифровізацією процедур ліцензування, поглибленням координації між країнами через міжнародні режими, а також дедалі більшою увагою до «м'яких» критеріїв таких як етичність, правозахисні аспекти, штучний інтелект тощо.

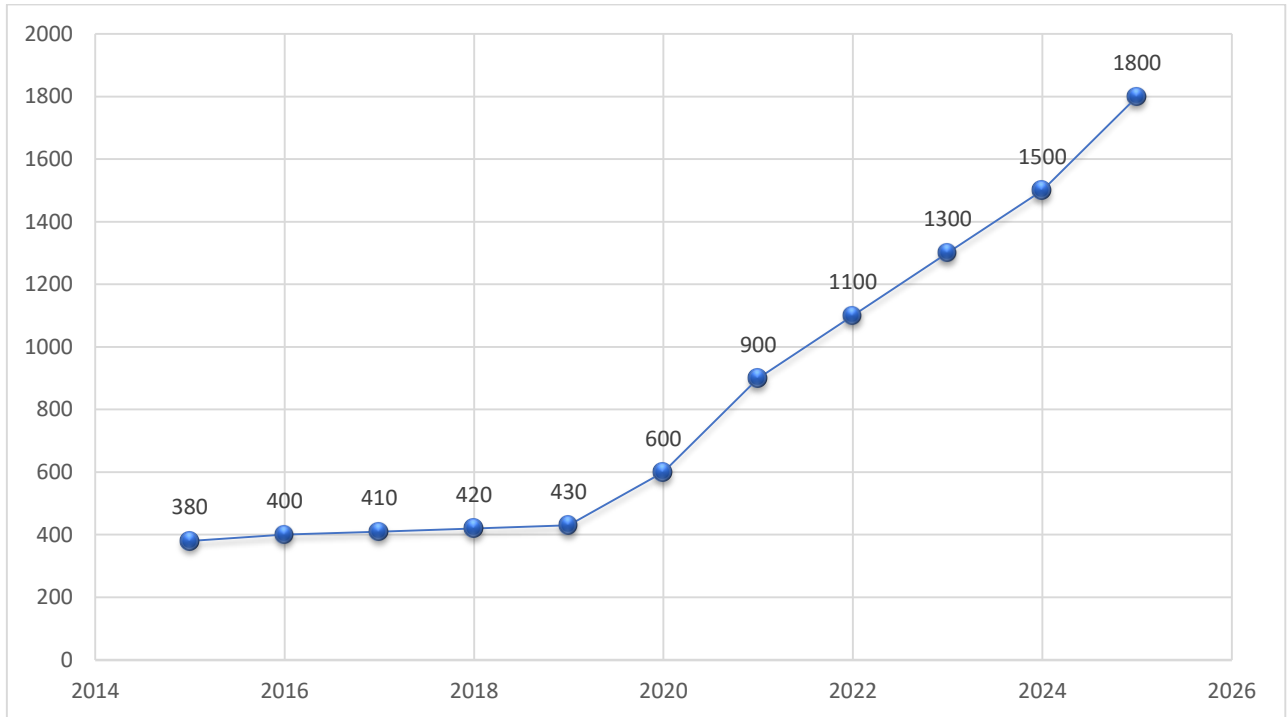

Рис. 2.5. Динаміка ліцензування ТПП в Україні у 2015–2025 рр [39; 40].

Українська траєкторія особливо показова, якщо до 2020 р. зростання було повільним і відображало обмежений обсяг операцій, то з 2021 р. спостерігається стрімкий ріст майже у п'ять разів. Це свідчить не лише про збільшення потреб держави в імпорті ТПП, але й про посилення нормативного нагляду, вдосконалення процедур (зокрема введення електронного кабінету експортера) та реакцію системи на міжнародні очікування щодо прозорості допомоги. Отже, зростаючий обсяг ліцензованих операцій з ТПП як в Україні, так і у світі є показником загострення технологічного суверенітету, розвитку комплексної системи запобігання нелегальним передачам та формування відповідального експортного середовища, здатного адаптуватися до викликів воєнного часу, санкційної політики та цифрових загроз.

Період 2020–2025 рр. став критичним етапом у переосмисленні, оновленні та розширенні систем експортного контролю товарів подвійного призначення (ТПП) у більшості провідних країн світу. Зіткнення із системними геополітичними потрясіннями, пандемією COVID-19, повномасштабною війною РФ проти України, загостренням протистояння між США та Китаєм, ескалацією на Близькому Сході, стимулювали докорінну трансформацію у сфері зовнішньоекономічного регулювання чутливих товарів.

1) Геополітична безпека як новий центр експортного контролю, з 2020 р. механізми контролю за ТПП дедалі більше переходять із площини техніко-бюрократичного регулювання до стратегічного інструментарію забезпечення національної, регіональної та союзної безпеки. Провідні держави, такі як США, Сполучене Королівство, Японія, ЄС, почали сприймати контроль за ТПП як «фронт захисту технологічного суверенітету» механізм стримування доступу ворожих держав і авторитарних режимів до чутливих технологій.

Після 2022 р. санкції проти Росії, Ірану, КНДР і Білорусі набули безпрецедентного масштабу, охопивши тисячі позицій ТПП, від мікросхем і оптичних компонентів до лазерних систем, ШІ-алгоритмів і біоелементів. У відповідь на спроби обходу санкцій через треті країни, було розширено системи моніторингу реекспорту, запроваджено вторинні санкції, створено багаторівневі системи простежуваності (traceability) товарів.

2) Цифровізація процедур та контроль нематеріального експорту, однією з найдинамічніших трансформацій стала повна цифровізація процедур експортного контролю. Більшість країн-учасниць Wassenaar Arrangement, а також США (через SNAP-R), Сполучене Королівство (SPIRE), Німеччина (ELAN-K2), Японія (NACCS) запровадили інтегровані цифрові платформи, що поєднують подання ліцензій, моніторинг користувачів, автоматичну класифікацію ТПП, попередній аналіз ризиків і реєстри кінцевих бенефіціарів.

Одночасно вперше на системному рівні було визнано ризики нематеріального експорту, зокрема передачі знань, програмного забезпечення, шифрувальних протоколів, хмарних обчислень, кіберсервісів і технологій подвійного призначення через інтернет. Регламент (ЄС) 2021/821 вперше в історії Європейського Союзу передбачає обмеження на експорт товарів, які можуть бути використані для порушення прав людини, масового стеження, репресивних технологій. США поширили концепт deemed export на роботу іноземних фахівців у наукових установах [41].

3) Адаптація систем контролю до нових воєнних викликів, війна в Україні радикально змінила експортні пріоритети в НАТО та ЄС. Була створена спільна «коаліція контролю», що координує обмін даними про спроби реекспорту до РФ,

технологічний аудит ТПП, що потрапляють у санкційні зони, та надає технічну допомогу партнерам (зокрема Україні, Грузії, Казахстану) у створенні механізмів контролю. Особливу увагу приділено контролю за товарами «низького ризику з високим потенціалом», як дрони, GPS-модулі, побутова електроніка, яка легко перетворюється на компонент військової системи.

Ізраїль, Туреччина, Південна Корея та Сінгапур посилили селективний контроль на тлі зростаючої присутності в глобальних технологічних ланцюгах. Водночас Китай створив власну систему експортного контролю (Export Control Law, 2020), яка застосовується як у відповідь на санкції, так і для обмеження передачі стратегічних ресурсів (рідкоземельних металів, графену, AI-обчислень).

4) Україна, від нормативної адаптації до стратегічного партнерства, починаючи з 2022 р., Україна зробила суттєвий крок у напрямку модернізації системи контролю за ТПП, імплементувавши:

- нову редакцію переліку ТПП з орієнтацією на європейський регламент;
- електронний кабінет експортера;
- процедури оцінки доброчесності кінцевого користувача;
- інтеграцію з митною базою даних та аналіз ризиків по «сірих» маршрутах.

Україна також почала інституційну співпрацю з BIS (США), BAFA (Німеччина), ECJU (Сполучене Королівство) в межах проєктів технічної допомоги та навчання. Таким чином, експортний контроль поступово переходить від фрагментарного до комплексного, як елемент державної безпеки, антикорупційної політики, трансатлантичної довіри та умов участі в оборонно-промислових ініціативах ЄС і НАТО.

Трансформація механізмів контролю за ТПП у 2020–2025 рр. має системний характер і є прямою відповіддю на зміну архітектури глобального порядку. Експортний контроль вже не є вузькою функцією, це інструмент безпекової політики, технологічної дипломатії та етичного лідерства, що вимагає від держав високої адаптивності, цифрової інтеграції, міжвідомчої координації та стратегічного передбачення. Україна в цьому контексті вже не пасивний

суб'єкт, а фронтовий майданчик для тестування сучасних моделей регуляції, що робить її важливою лабораторією для майбутніх стандартів у сфері контролю над технологіями подвійного призначення [42].

Механізми контролю за зовнішньоекономічними операціями з товарами подвійного призначення (ТПП) у 2020–2025 рр. зазнали глибокої і системної трансформації, яка має як технологічну, так і політико-стратегічну природу. На фоні активізації військових конфліктів, гібридних загроз, поширення авторитаризму та зростаючої конкуренції за технологічне лідерство, контроль над міжнародним обігом ТПП перетворився з допоміжної регуляторної процедури на ключовий інструмент забезпечення національної та глобальної безпеки. Його місія сьогодні, не стільки стримування легальної торгівлі, скільки виявлення слабких місць у ланцюгах постачання, ідентифікація ризиків втручання держав-агресорів і мінімізація загроз подвійного використання технологій.

У сучасних умовах ефективна система експортного контролю має відповідати новим критеріям: вона має бути цифровою, інтегрованою, проактивною, прозорою та ризик-орієнтованою. Цифровізація дозволяє не тільки скоротити бюрократичні бар'єри, але й забезпечити онлайн-моніторинг усіх етапів від заявки на експорт до верифікації кінцевого споживача. Водночас розвиток штучного інтелекту, блокчейн-технологій та хмарних обчислень поставив нові виклики, як у сфері класифікації ТПП, так і в частині запобігання нелегальним передачам через кіберканали. Саме тому ключові гравці такі, як США, ЄС, Японія, Сполучене Королівство, Південна Корея інвестують у передові системи аналізу ризиків, бази даних кінцевих користувачів, цифрові реєстри обмежень, а також політико-дипломатичну інфраструктуру впливу на транзитні та третіх країни.

Окрему вагу має санкційний компонент контролю. Після 2022 р. країни Заходу вийшли за межі «традиційного» підходу і створили так звану коаліцію експортного стримування, до якої увійшли члени G7, ЄС, Австралія, Південна Корея, Канада та інші. Вона координує інформацію про обхід санкцій, формує списки «підозрілих юрисдикцій», запроваджує вторинні санкції, зобов'язує

суб'єктів ЗЕД до проведення аудиту ланцюгів постачання (compliance due diligence). Таким чином, експортний контроль став не лише правовим, а й геоекономічним важелем впливу на глобальну торгівлю.

Україна в цьому контексті виконує роль тестової зони для нової моделі експортного контролю в умовах війни, адже її територія перетворилась на майданчик перетину безпекових, економічних і технологічних ризиків. Після початку повномасштабної агресії з боку РФ, Україна значно активізувала зусилля з адаптації своєї системи експортного контролю: відбулися оновлення нормативної бази, створено електронні платформи, розпочато комплексну співпрацю з провідними міжнародними інституціями та партнерами. Водночас існують і структурні виклики: дефіцит кадрів, низький рівень автоматизації ризик-аналізу, недостатня міжвідомча координація, потреба в гармонізації переліків ТПП з європейськими регламентами, зокрема у сфері критичних цифрових технологій, дронів, ІТ-компонентів та супутникових систем.

На тлі динамічної фрагментації глобального економічного простору саме здатність країни вибудувати ефективну, прозору та відповідальну систему контролю за ТПП стає індикатором її технологічної зрілості, готовності до участі у високотехнологічних ланцюгах доданої вартості та надійного партнерства з міжнародною спільнотою. Для України ця система повинна стати не просто вимогою до євроінтеграції чи безпекового захисту, а елементом національної економічної дипломатії, що забезпечить довіру до держави, сприятиме притоку новітніх технологій, інвестицій і дозволить уникати звинувачень у сприянні обхідним схемам.

Майбутнє експортного контролю, це майбутнє технологічно й нормативно інтегрованого світу, де інструменти безпеки, етики, інновацій та відповідальності взаємопов'язані. І той, хто своєчасно адаптується до цих вимог, отримає не лише репутаційні переваги, а й стратегічну здатність впливати на глобальну траєкторію розвитку критичних технологій із дотриманням балансу між відкритістю і захистом, прогресом і безпекою.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

У контексті сучасних глобальних викликів, спричинених зростанням геоекономічної напруги, військовими конфліктами, технологічною гонкою та системними порушеннями режимів експортного контролю з боку держав-агресорів, державна політика у сфері міжнародної торгівлі товарами подвійного призначення (ТПП) набула особливого стратегічного значення. Для України, яка перебуває у стані повномасштабної війни, європейської інтеграції та внутрішньої трансформації, ефективне управління зовнішньоекономічними потоками ТПП є не лише питанням національної безпеки, але й каталізатором інноваційного розвитку, економічної дипломатії та міжнародної довіри.

Сучасна світова практика засвідчує: експортний контроль більше не є виключно інструментом технічного регулювання. Він трансформується у комплексну політику стратегічного розвитку, яка охоплює:

- інституційну спроможність держави контролювати критичні технології та чутливі компоненти;
- здатність реагувати на ризики обхідних схем через країни-посередники;
- участь у формуванні багатосторонніх режимів контролю;
- інтеграцію в глобальні ланцюги безпеки і технологій.

Україна стикається з низкою гострих проблем, моральне та фізичне застаріння частини нормативно-правової бази, низький рівень діджиталізації процесів, фрагментарна координація міждержавних структур, обмеженість у доступі до міжнародних баз даних кінцевих користувачів та відсутність системного діалогу з бізнесом і науковими колами. Водночас, завдяки тиску обставин війни та вимогам Європейського Союзу, з'явилося вікно можливостей для якісного оновлення всієї архітектури політики контролю ТПП через її цифрову трансформацію, нормативну гармонізацію, професіоналізацію інституцій і стратегічну комунікацію.

З огляду на зростаючу вагу зовнішньоекономічного контролю як елементу безпеки, технологічного розвитку та інтеграції до західного простору, в Україні актуалізується потреба у цілісному переосмисленні підходів до регулювання торгівлі товарами подвійного призначення (ТПП). Сучасна державна політика у цій сфері має виходити за межі формального дотримання ліцензійних процедур і трансформуватись у систему стратегічного управління технологічною відкритістю, що поєднує елементи зовнішньої торгівлі, національної безпеки, міжнародного партнерства та цифрової прозорості.

В умовах трансформації глобальної системи контролю за товарами подвійного призначення та активної участі України у міжнародних ініціативах з нерозповсюдження чутливих технологій, проведення стратегічного PESTLE-аналізу дозволяє виявити вплив середовища на державну політику в цій сфері. Такий аналіз охоплює шість ключових площин впливу, політичну, економічну, соціальну, технологічну, правову та екологічну. Його результати слугують основою для формування системних реформ, адаптації до зовнішніх викликів і прогнозування майбутніх сценаріїв (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

PESTLE-аналіз державної політики України у сфері торгівлі ТПП

Фактор	Зміст впливу
Політичні	війна в Україні, політика санкцій, євроінтеграція, членство в G7/ЄС як драйвери політики експортного контролю
Економічні	зростання попиту на високотехнологічні ТПП, залежність від міжнародних ринків, ризики обходу санкцій
Соціальні	відсутність обізнаності серед суб'єктів ЗЕД, потреба в освітніх ініціативах, громадська думка щодо прозорості
Технологічні	цифровізація контролю, потреба в інноваційних рішеннях для трекінгу, штучний інтелект у класифікації
Правові	необхідність гармонізації з законодавством ЄС, вдосконалення процедур ліцензування, регуляція нематеріального експорту
Екологічні	вплив ТПП на безпеку, енергетику, поводження з відходами, необхідність еко-сертифікації обладнання

Джерело: побудовано автором [43].

Таким чином, стратегічне середовище формує як обмеження, так і можливості для вдосконалення політики у сфері контролю за ТПП. Політична воля, цифрові інструменти, правова модернізація та міжнародна координація є визначальними чинниками успіху. Водночас недостатня соціальна

поінформованість, економічні ризики та екологічні виклики потребують цілеспрямованої реакції держави, що має спиратися на системні міжгалузеві підходи і проактивну комунікацію з бізнесом та партнерами.

Результати проведеного PESTLE-аналізу засвідчили, що державна політика України у сфері міжнародної торгівлі товарами подвійного призначення перебуває під впливом багатовекторного комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників. Політичні обставини, зокрема агресія Росії та зростаюча роль санкційних режимів, формують середовище високого ризику і водночас відкривають вікно можливостей для стратегічного вирівнювання з країнами ЄС, G7 та міжнародними інституціями. Економічна доцільність розвитку торгівлі ТПП вступає у взаємодію з технологічними бар'єрами, соціальним нерозумінням, екологічними зобов'язаннями та потребою у правовій модернізації.

Комплексність виявлених впливів підтверджує необхідність багаторівневої політичної реакції, яка не обмежується нормативним оновленням, а охоплює ширші сфери цифрову трансформацію, безпекову координацію, розвиток аналітичної спроможності органів контролю та розбудову свідомого зовнішньоекономічного середовища. Усе це вимагає чітко визначених напрямів державної політики, що не лише відповідатимуть викликам сьогодення, але й формуватимуть засади національного технологічного суверенітету.

В контексті глибоких змін у міжнародній безпековій архітектурі та загострення глобальної конкуренції за технологічне лідерство, товари подвійного призначення стали не лише предметом торгівлі, а й стратегічним інструментом впливу. Україна, як держава, що водночас перебуває в епіцентрі збройного конфлікту й інтегрується до ЄС, стикається з необхідністю глибокого реформування експортного контролю. Це реформування має не лише відповідати викликам часу, а й закладати системну основу для зміцнення технологічного суверенітету, протидії обхідним схемам постачань, посилення довіри партнерів та підвищення інвестиційної привабливості сектору високих технологій.

На основі проведеного аналітичного огляду, зокрема PESTLE-аналізу, виявлено, що державна політика у сфері ТПП повинна бути трансформована в мультивекторну модель стратегічного управління, що враховує зовнішні ризики, внутрішні інституційні бар'єри, потреби бізнесу і зобов'язання перед міжнародними партнерами. У цьому контексті визначено п'ять ключових напрямів удосконалення політики, які формують системну платформу для реалізації сучасної моделі експортного контролю в Україні (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Напрями удосконалення державної політики України у сфері торгівлі ТПП

Напрямок	Інструменти реалізації	Очікуваний ефект
1. Нормативно-правова гармонізація	Оновлення закону, гармонізація з Регламентом (ЄС) № 2021/821, уніфікація класифікацій	Забезпечення відповідності європейським нормам, підвищення прозорості та юридичної чіткості
2. Цифрова трансформація системи ліцензування	Єдина електронна платформа, кабінет суб'єкта ЗЕД, модулі класифікації та ризик-аналізу	Скорочення часу обробки, зниження корупційних ризиків, ефективний моніторинг
3. Інституційне посилення національних органів	Розширення штату, створення експертної ради, сертифікація брокерів, реєстр кінцевих користувачів	Підвищення професіоналізму системи, зниження ризику нелегального реекспорту
4. Розвиток міжнародного партнерства	Угоди з органами контролю інших країн, приєднання до WPEC, обмін даними, участь у G7/OECP ініціативах	Зміцнення геоекономічних альянсів, швидке реагування на санкційні загрози
5. Стратегічна комунікація та освіта	Навчальні модулі, консультаційна платформа, інформування ЗЕД-сектору, просвіта у ЗВО та ЗМІ	Формування культури дотримання експортного контролю, підтримка міжнародного іміджу України

Джерело: побудовано автором [44].

У контексті зміни архітектури світової безпеки, технологічної фрагментації та глибокого реформування механізмів експортного контролю у країнах G7, США, ЄС та Азійсько-Тихоокеанського регіону, Україна має здійснити структурне переосмислення та оновлення державної політики у сфері обігу товарів подвійного призначення. Така трансформація має спиратися на інтеграцію міжнародних стандартів, діджиталізацію процедур, розвиток інституційної спроможності та підвищення прозорості зовнішньоекономічних

операцій. Виходячи з проведеного аналітичного огляду, зокрема PESTLE-аналізу, доцільно виділити такі напрями вдосконалення політики:

1) Нормативно-правова гармонізація з європейським регулюванням, передбачає імплементацію положень Регламенту (ЄС) 2021/821 про контроль за експортом, трансфером, посередництвом, технічною допомогою та транзитом товарів подвійного призначення. Важливо адаптувати українське законодавство до категоризації чутливих технологій, механізмів catch-all, уточнення процедур оцінки кінцевого користувача та умов використання.

2) Цифровізація системи контролю та трекінгу ТПП, Розробка інтегрованої електронної платформи, яка поєднує модулі реєстрації, ліцензування, верифікації постачальників, класифікації товарів, оцінки ризиків та нагляду за реекспортом. Сюди також входить запуск реєстру суб'єктів ЗЕД і кінцевих користувачів, інтеграція з міжнародними базами даних, інструменти штучного інтелекту для аналізу.

3) Інституційне посилення та професіоналізація державного контролю, важливо зміцнити кадровий, аналітичний та експертний потенціал органів контролю, через створення незалежної Експертної ради, залучення аналітичних центрів, підвищення кваліфікації службовців, сертифікацію митних брокерів та експортних радників.

4) Міжнародна кооперація та інтеграція в глобальні механізми, приєднання до багатосторонніх механізмів контролю (наприклад, Wassenaar Arrangement як повноправного члена), розширення угод з органами США (BIS), ЄС (COCOM) і Канади, участь у міжнародних ініціативах протидії обхідним схемам постачання через третіх країн.

5) Формування культури комплаєнсу та стратегічної просвіти бізнесу, запуск національної інформаційної кампанії, створення онлайн-курсу для ЗЕД-компаній, включення до освітніх програм ЗВО теми експортного контролю, заснування публічного реєстру дозволів (анонімізовано), регулярні брифінги для медіа та громадських експертів.

З огляду на глибину геополітичної фрагментації та гібридних викликів, що пов'язані з поширенням ТПП, реформування політики України у цій сфері вже

не є питанням вибору, а питанням виживання, безпеки та національного статусу [45]. Прозора, сучасна та гнучка модель контролю за торгівлею ТПП є умовою:

- для членства в європейських структурах контролю,
- для розвитку співпраці з НАТО та G7,
- для захисту внутрішнього ринку від нелегальних поставок,
- і для формування довгострокового економічного потенціалу у високотехнологічних сферах.

Запропоновані напрями не лише відображають міжнародну практику, а й адаптовані до українського безпекового і регуляторного контексту. Їх імплементація вимагатиме політичної волі, технічної модернізації, професійної підготовки кадрів та широкої суспільної підтримки. Україна може стати не лише об'єктом контролю з боку партнерів, а суб'єктом формування нових стандартів у сфері глобального технологічного управління. Таким чином, зазначені напрями формують не просто набір реформ, а систему адаптації політики України до складної глобальної реальності, в якій ТПП є водночас загрозою та інструментом розвитку. Їх реалізація дозволить не тільки посилити безпекову стійкість країни, а й сформувати імідж відповідального гравця на ринку стратегічних технологій.

Узагальнення наведених напрямів вдосконалення державної політики у сфері міжнародної торгівлі товарами подвійного призначення дає змогу зробити висновок про необхідність переосмислення ціннісних, організаційних та стратегічних основ експортного контролю в Україні. Глобальні геоекономічні трансформації, спричинені як військовими конфліктами (зокрема повномасштабною агресією РФ проти України), так і зростанням значення чутливих технологій у структурі міжнародної конкуренції, вимагають не просто адаптації, а проведення цілісної та випереджальної політики державного реагування.

По-перше, відбувається стрімке ускладнення міжнародного середовища контролю: обмеження дедалі частіше базуються не лише на фізичних товарах, а й на інтелектуальних трансферах, консультаціях, цифрових інструментах, хмарних сервісах, що потребує перегляду самого предмету регулювання. Україна має перейти до політики, яка враховує гібридну природу сучасних

товарів подвійного призначення, що часто поєднують у собі цивільні та військові функції від супутникових систем до лазерного обладнання та криптографічних рішень.

По-друге, національні механізми контролю залишаються фрагментарними, інституційно слабкими та технологічно застарілими, що ставить під загрозу здатність держави виконувати міжнародні зобов'язання. Саме тому ключовим завданням є створення комплексної інтегрованої екосистеми експортного контролю, яка включає: нормативну модернізацію, цифровізацію процедур, розвиток людського капіталу, інституційну спроможність, а також довгострокове стратегічне планування. Йдеться не лише про реагування на поточні виклики, а про формування інституційної пам'яті та здатності до прогнозування що є ознаками сучасної адаптивної держави.

По-третє, особливу увагу слід приділити забезпеченню міжнародної довіри до системи українського контролю над ТПП. Адже саме довіра визначає, чи буде Україна сприйматися партнерами як відповідальний член глобального технологічного співтовариства. Це відкриває шлях до:

- повноправної участі у багатосторонніх експортних режимах (зокрема Вассенаарському домовленості);
- отримання преференційного доступу до чутливих технологій;
- участі у програмних ініціативах НАТО, ЄС, G7 щодо кібербезпеки, енергетики, оборонного виробництва.

По-четверте, внутрішня безпека держави значною мірою залежить від контролю за реекспортом, транзитом, непрямими постачаннями через посередників і транснаціональні компанії, які оперують в обхід формальних каналів. Саме тому вдосконалення політики повинне включати активну співпрацю з митницями інших країн, обмін даними про кінцевих користувачів, спільні розслідування, систему ризик-орієнтованого моніторингу та запобігання втягуванню українських компаній у міжнародні схеми ухилення.

По-п'яте, жодна політика не буде дієвою без сформованої культури відповідального ставлення до чутливих технологій з боку бізнесу та суспільства. Саме тому стратегічним завданням є просвітництво, формування комплаєнс-

культури, запровадження освітніх програм та етичних стандартів ведення ЗЕД. Лише через поєднання державного примусу та добровільної ініціативи суб'єктів господарювання можливе створення сталого регуляторного середовища.

Запропоновані напрями політики є вектором проактивного державного управління у сфері високочутливої зовнішньоекономічної діяльності, здатної не лише знизити ризики для національної безпеки, а й стати основою для довгострокового розвитку технологічного потенціалу України. У новій реальності, де контроль за ТПП, це питання геополітичного статусу, Україна не може залишатися реципієнтом правил вона має стати їх співтворцем.

ВИСНОВКИ

У межах виконання кваліфікаційної роботи здійснено комплексне дослідження міжнародної торгівлі товарами подвійного призначення (ТПП) як складної та багаторівневої системи взаємодії на стику зовнішньоекономічної діяльності, національної безпеки та глобальних регуляторних практик. На основі глибокого аналізу сучасного стану, динаміки розвитку, міжнародних режимів контролю, структурних викликів та ризиків, а також вивчення досвіду інших країн і адаптаційної ситуації в Україні, було сформульовано низку науково обґрунтованих висновків і рекомендацій.

По-перше, теоретичний аналіз категорії товарів подвійного призначення дозволив виявити їх багатогранну природу. Такі товари характеризуються потенційною можливістю використання як у цивільних, так і у військових цілях. Їх класифікація, уніфікована на міжнародному рівні, охоплює обладнання, матеріали, програмне забезпечення, технології, які можуть бути залучені до розробки, виробництва або використання зброї масового ураження, військової техніки, кіберзасобів або інших об'єктів, що мають стратегічне значення. Концептуально, ТПП є не просто об'єктами комерційного обігу, а й індикаторами технологічної спроможності держави, її відповідальності перед міжнародною спільнотою та ступеня участі у глобальній системі контролю за безпековими ризиками.

Здійснене у роботі структурування міжнародних режимів (Вассенаарської домовленості, Групи ядерних постачальників, Режиму контролю за ракетними технологіями, Австралійської групи, Кодексу поведінки щодо нерозповсюдження балістичних ракет) засвідчило, що система міжнародного контролю є нелінійною, асиметричною та політично зумовленою. Ці режими формують ядро глобальної нормативності щодо обігу ТПП, проте не завжди є універсальними за охопленням або ефективними у протидії транснаціональним загрозам. У цьому контексті, Україна, не будучи учасницею багатьох із них, об'єктивно опинилася на периферії світового режиму стратегічного контролю,

що посилює вразливість її внутрішнього ринку до непрозорих зовнішньоекономічних операцій.

По-друге, аналітичне дослідження структури світової торгівлі ТПП виявило значну концентрацію потоків у межах технологічно розвинених держав, таких як США, Німеччина, Франція, Китай, Японія, Південна Корея, Сполучене Королівство та Ізраїль. Саме ці країни контролюють основні канали трансферу критичних технологій і є не тільки основними експортерами, але й дизайнерами глобальних правил гри. Водночас, із 2022 р. спостерігається новий виток фрагментації глобального ринку ТПП, зумовлений широким застосуванням санкцій, обмежень реекспорту, контролю за ланцюгами постачання та переорієнтацією торгівлі до «безпечних партнерів» (friend-shoring).

Особливої уваги в дослідженні заслуговує ситуація України, яка через війну стала об'єктом системної агресії не лише у військовому, але й економічному, технологічному, інформаційному просторі. Ризик обходу санкцій, використання території України як транзитної ланки, слабкість митно-контрольної інфраструктури створюють потребу у докорінній трансформації державного підходу до ТПП. Водночас, Україна має потенціал виступити не лише споживачем ТПП, а й постачальником високотехнологічної продукції за умови формування національної системи експортного контролю, сумісної з євроатлантичними стандартами.

По-третє, вивчення механізмів контролю за зовнішньоекономічними операціями з ТПП у провідних країнах дозволило зробити висновок про необхідність інституційної та цифрової трансформації системи управління ТПП в Україні. Сучасна практика ліцензування, класифікації, верифікації та обліку товарів у країнах G7 базується на принципах прогнозованості, автоматизації, відкритості та міжвідомчої координації. Українська модель, навпаки, є фрагментованою, орієнтованою на ручне управління, що суттєво знижує її ефективність та породжує корупційні ризики.

Додатковим стратегічним виміром державної політики має стати врахування нових типів ризиків таких як нелегальні транскордонні схеми через треті країни, кіберобхід контролю, замасковані технологічні трансфери

(наприклад, у хмарних обчисленнях), «сірі» постачання в обхід санкцій через підставні компанії або сумнівні юрисдикції. Саме ці загрози формують нову парадигму безпеки ТПП в якій формальна ліцензія не є гарантією безпечності операції, якщо не існує контекстуальної перевірки ланцюга кінцевого користування.

Загалом, результати дослідження доводять, що міжнародна торгівля товарами подвійного призначення, це не ізольований аспект зовнішньоекономічної політики, а один із центральних елементів національної безпеки, інноваційної економіки, дипломатичних відносин та регіональної стабільності. Ефективне функціонування системи контролю за обігом ТПП є критично важливим не лише з погляду запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, але і як умова довгострокового економічного розвитку, трансферу технологій, репутаційної відповідальності держави на міжнародній арені.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що Україна має всі підстави для формування інституційно сталої, цифрово керованої, міжнародно визнаної системи управління торгівлею ТПП. Це вимагатиме політичної волі, професійного управління, стратегічного партнерства з провідними країнами та, що не менш важливо, глибокого розуміння пріоритетів національного розвитку у сфері науки, оборони, технологій та міжнародної інтеграції. Таким чином, в умовах воєнної агресії та майбутнього післявоєнного відновлення сфера контролю за ТПП може і повинна стати одним із наріжних каменів державної політики України у сфері міжнародної торгівлі та безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азар Дж. Міжнародна політична економія. Бостон: McGraw-Hill, 2011.
2. Baldwin R. The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization. Harvard University Press, 2016.
3. Біденко Л. Ф. Контроль над експортом технологій подвійного призначення // Міжнародна торгівля. 2017. № 4.
4. Brimelow P. Loosening the Purse Strings. Atlantic Monthly Press, 1997.
5. Castejon R. Dual-use technologies and export control // Journal of International Trade & Economic Development. 2019. Vol. 28, No. 6.
6. Державна служба експортного контролю України. Звіт про діяльність. 2023.
7. Dunne J. P., Smith R. P. Weapons and Warfare: 1690–1870. Brill, 2019.
8. Ершова О. П. Нормативно-правові особливості експорту ТПП в Україні // Вісник МЕНУ. 2021. № 2.
9. Farley J. P. Nuclear Proliferation: A Reference Handbook. ABC-CLIO, 2008.
10. Ferrari F. Non-proliferation regimes and dual-use control // Global Policy. 2015. Vol. 6 (S2).
11. Forbidden Weapons. Comprehensive Dual-Use List. UNESCO Press, 2024.
12. Gordon M. P. Export Control and the Nonproliferation Regime. Hoover Institution Press, 2009.
13. Гринза Н. А. Геоекономічна структура торгівлі ТПП // Економіка й держава. 2018. № 9.
14. Hain S. Export Controls for Dual-Use Items. Oxford University Press, 2017.
15. Інститут міжнародної політики. Аналітична доповідь: торгівля ТПП у ЦСЄ. 2022.
16. Johnson J., Al-Rodhan K. R. Global Security and Dual-Use Transformations. Palgrave Macmillan, 2016.
17. Kojima K. The Japanese Approach to Dual-Use Export Control. Tokyo Press, 2010.

18. Кравцов П. М. Вплив санкцій на потоки ТПП // Міжнародні відносини. 2015. № 1.
19. Lewis P. Assessing the International Trade in Dual-Use Goods. Routledge, 2012.
20. Міністерство економіки України. Стратегія експортного контролю 2024–2028. 2024.
21. Narins T. P. Cyber Dual-Use Technologies and Export Control. MIT Press, 2020.
22. OECD. Report on Dual-Use Controls in OECD Countries. 2024.
23. Панарін А. В. Цифрові механізми контролю ТПП // Технологічний моніторинг. 2019. № 3.
24. Peters B., Wright J. Wassenaar Arrangement: History and Impact. Springer, 2022.
25. Regulation (EU) 2021/821 of the European Parliament and of the Council.
26. Roberts B. The Evolution of Export Controls. Cambridge University Press, 2014.
27. Шадріна О. В. Україна та євроінтеграція в сфері контролю ТПП // Право та економіка. 2023. № 2.
28. Smith D. F. Managing Dual-Use Research. Johns Hopkins University Press, 2013.
29. Спірідонов Д. С. Міжнародні логістичні системи і ТПП // Логістика й транспорт. 2018. № 5.
30. Suntzeff J. Dual-Use Technologies in the Cyber Age. Palgrave, 2019.
31. Ткаченко І. А. Експортний контроль в Україні: виклики та перспективи. Монографія. ННІ МВЦ, 2021.
32. U.S. Bureau of Industry and Security. Export Administration Regulations (EAR). 2023.
33. Vardanyan A., Green N. Dual-Use Controls: A Policy Handbook. Brussels: EU Observatory, 2020.
34. Wardlow D. L. Dual-Use Trade in the 21st Century. Palgrave, 2011.

35. WIPO. Emerging Technologies and IP Control. World Intellectual Property Organization Report, 2024.
36. Wood D. F. Technology Transfer, Trade and Security. Routledge, 2015.
37. Xenakis T. Third-Country Evasion in Sanctions // Global Affairs Journal. 2022. Vol. 8, No. 4.
38. Єкимов Л. Я. Класифікація товарів ТПП // Запорізький економічний вісник. 2016. № 8.
39. Zanders A. Restricting Chemical and Biological Proliferation. Ashgate, 2013.
40. Zhang K. China's Export Control Law (2020) and Global Security // China Brief. 2018. Vol. 18.
41. Zhuang J. Satellite and Laser Dual-Use Products. Singapore University Press, 2021.
42. Міністерство юстиції України. Закон України «Про державний контроль у сфері міжнародної передачі товарів військового призначення та подвійного використання». 2022.
43. WTO. World Trade Statistical Review. 2024.
44. European Commission Directorate-General for Trade. Dual-Use Strategy Paper. 2024.
45. SIPRI. Arms and Dual-Use Industrial Trends Report. 2024.